

Apostazia exemplară

— ANDREI ȚĂRANU —

De multe ori, când te apropii de un autor care este considerat a fi un geniu, o faci cu o deferență care împiedică receptarea mesajului. Și aceasta pentru că personalitatea cu care te aștepți să te întâlnești este atât de copleșitoare încât tinde să își oculteze propria operă

NU este neapărat și cazul lui Leszek Kołakowski, a cărui profunzime mai mult te atrage decât te copleșește. Căci problematica operei sale – cea a răului – are o atracție oarecum vinovată și care pune problema disidenței în raport cu orice, comunism, religie sau filosofie. Pentru că, dacă ar fi să îl definim pe Kołakowski într-un singur cuvânt, am spune că el este Disidentul, cel care se întrebă critic asupra a tot ceea ce aparent este comun și neinterogabil.

Că el a fost Disidentul nu incupe nici o îndoială în condițiile în care, pentru a fi pusă în discuție poziția sa, s-au implicat cele mai înalte foruri ale PCUS și ale Cominformului, până la nivelul lui Hrușciiov. Acesta l-a chemat pe Gomulka special pentru a pune în discuție raporturile între cele două partide frățești – cel polonez și cel sovietic – în lumina „revizionismului” lui Kołakowski. Astfel încât emigrarea sa forțată a fost ca o eliberare pentru Partidul Comunist Polonez și o grijă în plus pentru stânga europeană. Căci, așa cum spunea Jürgen Habermas, „Kołakowski este o catastrofă pentru stânga europeană”¹, incapabilă la începutul anilor '70 să creadă în sfârșitul utopiei socialiste. Stânga încă îl mai credea pe Kołakowski filosoful socialismului cu față umană, în timp ce el deja renunțase la idealism și, venit de după Cortina de Fier, știa mai bine ca oricine că nu mai există nici o speranță pentru comunism. El este printre primii care realizaseră și predicaseră ideea că stalinismul nu este un deviaționism față de marxism, ci este o consecință logică a acestuia: „Comunismul nu a fost o fantezie nebunească a câtorva fanatici și nici rezultatul unei prostii sau blestemății omenești; a fost o realitate cumplită a istoriei secolului XX, și nu ne putem înțelege istoria noastră fără să înțelegem comunismul. Nu ne putem ascunde

de acest spectru spunând că a fost doar o «prostie omenească» sau «o cădere omenească». Căci acest spectru pare a fi mai puternic decât incantațiile cu care vrem să îl alungăm și poate oricând să se întoarcă la viață”².

Tocmai pentru a împiedica revenirea la viață a acestei stafii și-a scris Kołakowski opera fundamentală, *Principalele curente ale marxismului*³, lucrare concepută ca o perspectivă *sine ira et studio* a ceea ce este de fapt marxismul, dincolo de mitologia creată în jurul profetului lumii viitoare.

Marxismul este introdus într-un sistem coerent de analiză a ideilor materialiste ale secolului al XIX-lea și a mediului în care acestea s-au format. Astfel, marxismul apare ca o perspectivă ideatică relativ incoerentă într-un univers revoluționar și ideologic el însuși destul de incoerent. Incoerența provine din faptul că tot acest secol început ca urmare a primului război ideologic – cel napoleonian – străbătut de revoluții și transformări uriașe nu își aflase încă Armagedonul, care va fi abia Primul Război Mondial. În acest univers de așteptări fantastice și de realități cutremurătoare, în care lumi paralele coexistau în aceeași speranță de mai bine, intelectualii și-au făcut un titlu de glorie să citească viitorul în prezentul dezbărat de trecut. Din acest motiv, Kołakowski își asumă „un manual” de marxism – adică o prezentare a unei doctrine politice, economice și filosofice – care este contextualizat lumii lui Marx și secolului în care acesta a trăit și scris.

Kołakowski nu îl cauționează prin aceasta pe Marx, omul secolului al XIX-lea, din contra, afirmă încă de la bun început că „Da, comunismul modern este întruchiparea perfectă a marxismului, ceea ce dovedește că acesta din urmă este o doctrină care duce la înrobire, tiranie și

crimă”⁴. Astfel, marxismul este văzut ca o doctrină bazată pe speculația absolută întemeiată de filosofia hegeliană, iar bună parte din marxism nu este altceva decât o dispută filosofico-politică între hegelieni de stânga, socialiști utopici și anarhiști, o dispută ce se desfășoară în cadrul unui univers aproape complet abstract și pur speculativ. Desigur, Kołakowski nu neagă că marxismul și toate celelalte curente de stânga erau legate de paradigma fundamentală a secolului, bazate în totalitate pe mecanicismul și fizica empirică impuse de Newton. Într-un asemenea model strâmt își mișcau cu toții visurile și ideile în încercarea de a construi o fizică socială, asemănătoare celei naturale. De aici, probabil, și incapacitatea lor de a ieși din modelul determinist impus de mecanică și din spiritualitatea libertății construite de Hegel.

Figura lui Hegel îi apare lui Kołakowski ca fiind emblema epocii lui Marx, căci toți cei cu care intră în dispută Marx au fost tentați măcar o dată să abordeze istoria și natura în perspectiva Maestrului. Dar fără să remarce, sau poate că înțelegeau prea acut acest lucru, intrau tocmai în dihotomia pe care însuși Hegel o percepea ca fiind ireductibilă în filosofia sa – și anume, că materia și spiritul sunt complet incompatibile și ireductibile una la cealaltă, adică experimentul fizic nu poate fi aplicat la nivelul spiritualității: „Ceva ce pare a fi un element copleșitor de evident și incontestabil real al situației actuale, s-ar putea ca din punctul de vedere al lui Hegel să nu fie decât carapacea goală a unei realități revoluate, pe când, simetric, ceva ce abia se înfiripă dintr-o stare latentă sau virtuală și este greu accesibil investigației empirice poate de fapt să cuprindă o mai mare doză de realitate. [...] Nu este necesar ca mai întâi să se descopere ce este

real, abia apoi acesta să fie evaluat. Actele de înțelegere a lumii sunt indivizibile: în chiar actul prin care percepem ceva ca parte a Rațiunii în dezvoltare, noi și acceptăm acel ceva”⁵.

Acest imperialism al Rațiunii Absolute care se manifestă dialectic în toate manifestările sale lasă în bună parte omul la voia Istoriei, deși prin aceasta i se spune că poate găsi libertatea – desigur, libertatea ca „necesitate înțeleasă”, în sensul lui Spinoza. Or, dacă Istoria este expresia unei voințe raționale absolute, nu trebuie găsit decât actantul prin care această voință își va găsi împlinirea. Și de aici își pornește socialismul menirea – aceea de a conferi unui grup anume potența de a fi întruchiparea Spiritului Universal.

Desigur, Tinerii Hegelieni nu trebuie confundați cu socialiștii, deși majoritatea socialiștilor germani s-au apropiat de conceptele Hegelienilor de stânga, care adoptaseră o reacție critică față de sfera politică a Imperiului German ce tocmai se năștea după crizele provocate de războaiele napoleoniene și de ideile Revoluției Franceze. Iar aceste crize au culminat cu revoluțiile de la 1848, revoluții ce au contopit liberalismul cu naționalismul, dând istoriei un cu totul alt curs decât cel din 1789. Marx și Engels s-au nutrit din aceste revoluții, din filosofie și utopie tehnicist-socială, alături de mulți

Leszek Kołakowski
**PRINCIPALELE
CURENTE ALE
MARXISMULUI**
vol. I Fondatorii
Traducere de S. C. Drăgan
Editura Curtea Veche,
2009, 360 pp.

Abonează-te acum!

Pentru numai **29 RON**
primiți revista **12 luni**
(economisiți peste **50%** față de
prețul de copertă).

3 modalități prin care vă puteți abona la
„Idei în Dialog”:

- Prin poștă:
C.P. C.E. - C.P. 17, București
- Prin fax:
021-311 40 75
- Prin e-mail:
abonamente@ideiindialog.ro

Instituția*.....
Numele
Prenumele
Vârsta Ocupația.....
Funcția
Str
Nr. Bl. Sc. Et. Ap.
Localitatea
Cod poștal Județ/Sector
Telefon Fax
E-mail
Data Semnătura

Am plătit prin Mandat poștal Ordin de plată,
nr..... din
în contul **SC Realitatea - Cațavencu SA, nr. RO23
BRDE 450S V098 9360 4500 BRD**, Sucursala Mari
Clienți Corporativi, București (CUI: R11285736).

* Se completează dacă doriți să primiți abonamentul pe
adresa instituției în care lucrați. Prin completarea
prezentului talon sunt de acord să primesc gratuit,
prin poștă, e-mail, SMS sau alte mijloace de
comunicare, materiale promoționale și oferte
legate de promovarea publicațiilor ce aparțin
Grupului Realitatea - Cațavencu SA, conform Legii
677/2001. Dacă nu voi mai dori ca datele mele să
figureze în baza dvs. de date, vă voi expedia o
solicitare scrisă la C.P. C.E. - C.P. 17, București.

Revistă lunară de cultura ideilor

Director: Horia-Roman Patapievici

NOU!
Abonați-vă acum și prin SMS.

Trimiteți cuvântul **DIALOG** prin SMS
la **7499** și sunteți abonată,
pe loc, pe **12 luni**.

Prețul unui abonament pe **12 luni**
este de **9 euro (+TVA)**.

Numărul este valabil în rețelele Orange și Vodafone.
În rețeaua Vodafone costul SMS-ului de răspuns este de 0.05 euro+TVA.

alții care aveau scopuri complet diferite sau orientări politice diverse. Și într-un fel anul 1848 reprezintă și anul succesului lor mondial, anul când se editează „Manifestul Partidului Comunist” (sau „Manifestul Comunist”), probabil cea mai citită lucrare politică a secolului XX, dacă nu a tuturor timpurilor. Și este și momentul de maturitate al marxismului: „Putem spune că, odată cu apariția «Manifestului Comunist», teoria socială a lui Marx și preceptele sale privitoare la acțiune au căpătat contururi bine definite și încheiate. Lucrările lui anterioare nu au modificat în vreo privință esențială cele scrise aici, ci doar le-au îmbogățit prin analize specifice și au transformat într-un edificiu teoretic masiv ceea ce uneori nu erau decât niște aforisme, sloganuri sau argumentări incipiente”⁶.

Astfel, momentul „Manifestului Comunist” este punctul median al marxismului, căci Kołakowski consideră că nu avem două marxisme – cel dinaintea „Manifestului” (sau scrierile de tinerețe) și cel de după –, ci un curent unic, care se dezvoltă permanent într-o dialectică diabolică de confruntare teoretică cu „opozanții” săi, care în marea lor majoritate se află luați la țintă în „Manifest”, în capitolul al III-lea, „Literatura socialistă și comunistă”⁷. Plecând de la aceștia, Kołakowski realizează portretul-robot al marxismului, devalând faptul – rămas comun comunismului și social-democrației – că acesta se formează nu neapărat ca o critică adusă capitalismului, ci în special celor considerați ca disidenți în interiorul mișcării socialiste.

Fondatorii marxismului sunt într-adevăr Marx și Engels, dar opera lor nu ar fi fost aceeași dacă nu ar fi existat grupurile eferescente de socialiști (precum Blanqui sau Lassalle) și anarhiști (precum Proudhon sau Bakunin) care aveau în epocă tot atât de mult succes – dacă nu și mai mult – ca și marxismul. Acestor *challengeri* li se adresează marxismul de fapt – toți preocupați de viitor, de socialism și de revoluție stau la baza mișcării socialiste, fiind toți în egală măsură utopiști și revoluționari antistatali. Și mai mult, toți dorind să capteze proletariatul în siajul ideilor lor. Kołakowski ne prezintă, astfel, o altă istorie a marxismului, o istorie a luptei politice pentru adepți și pentru captarea maselor. Proletariatul este transformat într-un ideal tip social, greu de explicat sociologic, prin natura sa revoluționar și eminent bun, un grup de eroi tragici, aflați într-o bătălie epocală pentru a făuri un alt viitor. Acestor eroi anonimi li se opun nu neapărat burghezii, care, prin natura sistemului social, sunt supuși pieirii, ci alți socialiști ademenitori, care doresc să schimbe sensul istoriei, sprijinindu-i astfel ei pe burghezi.

Aceasta este de fapt continuitatea marxistă a stalinismului: căutarea dușmanului politic nu în exterior, ci în interiorul sistemului și transferarea înșpe el a tuturor

eșecurilor de parcurs. În această lucrare descoperim un Karl Marx rău, lipsit de orice sentimente umane, deși el este cel care propovăduiește un nou umanism, dezvoltat înspre lipsa înstrăinării omului de sine însuși. Această cumplită schizofrenie între volițional și emoțional poate genera ideologie, dar în nici un caz o societate mai bună și mai dreaptă. Căci dreptatea presupune, totuși, încrederea în raționalitatea subiectului și încrederea că „greșeala” lui s-a petrecut în absența acestei raționalități. Din contra, pentru Marx orice greșeală a inamicului – altfel, amic ideologic – este semnul clar al dorinței sale de a servi „dușmanul” burghez. Cartea abundă în „critica zeflemitoare” (a lui Marx față de Proudhon), „tonul său de predicator laic (Weitling) nu putea să nu îl irite pe Marx”, „Nu s-au simpatizat niciodată” (Marx și Lassalle) etc. Pentru Marx, cu excepția lui Engels, toți erau niște competitori, pentru că nu se aliniau în spatele ideilor sale și nu îi preamăreau geniul. Și mai mult, majoritatea (precum Proudhon sau Lassalle, dar nu sunt singurii) chiar aveau o reală activitate politică și revoluționară, schimbau pușcări cu Parlamentul și apoi cu baricada (precum Louis Blanc sau Blanqui), în timp ce Marx stătea pe margine la Londra, fără să fie implicat decât în critica celorlalți.

Kołakowski arată că există numeroase similitudini între marxism și socialiștii utopici și chiar anarhiști, dar între cele două curente există, totuși, o diferență fundamentală, și această diferență afectează înțelesul multor idei „care, luate ca atare, vădesc o izbitoare asemănare și atestă fără doar și poate influența utopiștilor asupra gândirii lui Marx”⁸. Diferența este însă de viziune între cele două curente, crede autorul; dacă utopiștii au ca punct de plecare sărăcia claselor exploatate, pe care o deplâng și căreia doresc să îi pună capăt, Marx pleacă de la ideea dezumanizării. Dezumanizarea înseamnă „faptul că indivizii sunt înstrăinați de propria lor muncă și de consecințele ei sociale sub formă de bunuri, idei și instituții politice; și nu numai de acestea, ci și de semenii lor umani și, până la urmă, chiar de ei înșiși”⁹. Această schimbare de paradigmă asupra ființei umane aflate în limbul exploatarei va modifica în fundament și perspectiva asupra societății viitoare și a modalității de a ajunge la aceasta: „Imaginea unei comunități armonioase, a unei societăți fără conflicte, în care sunt satisfăcute toate trebuințele umane etc. – toate acestea pot fi găsite la Marx în formulări similare utopiștilor. Pentru el însă, socialismul înseamnă mai mult decât o societate a bunăstării, decât abolirea concurenței și a privațiunilor, decât înlăturarea condițiilor care fac din om un dușman al omului; socialismul înseamnă, și asta mai presus decât orice, abolirea înstrăinării dintre om și lume, apropierea lumii de către subiectul uman. În conștiința de clasă a proletariatului, societatea atinge o stare în care nu mai există

nici o opoziție între subiect și obiect, între educator și educat, pentru că actul revoluției este unul prin care societatea se transformă pe sine, devenind conștientă de propria-i situație”¹⁰. Astfel, în perspectiva lui Marx, socialismul nu putea rezulta decât dintr-o revoluție politică înzestrată cu un suflet „social”.

Vedem deci de ce marxismul este atât de seductiv, căci aducând lumea la picioarele oamenilor elimină orice neliniște metafizică față de viitor și de lumea de dincolo. Astfel, Marx și Engels pregătesc pe o structură „științifică” germenii unei noi utopii, mult mai vehementă decât toate celelalte. Tony Judt remarca tocmai acest lucru în raport cu marxismul, că el se dorește a fi un fel de sinteză hegeliană, sinteză ce se realizează între epistemologie și utopie: „Ei vor ridica pe acest pedestal edificiul «necesității» istorice și mașina penitenciară care o acompaniază orice utopie ce dorește să forțeze realitatea să intre în limitele ei conceptuale”¹¹. Judt îi dă lui Kołakowski creditul că este probabil printre puținii, dacă nu cumva singurul care, trecut prin seducția marxistă, a încercat întâi să înțeleagă această „boală” și apoi să o trateze. Iar când a văzut că boala nu poate fi tratată și comunismul nu poate fi revizuit, a generat o doctrină pe dos care să îi salveze pe oameni de această boală seductivă. Mi-aș permite, în siajul lui Judt, să îl văd pe Kołakowski ca pe un Ulise printre sirene, dar care, în loc să își astupe urechile cu ceară, pornește o investigație de largi dimensiuni de analiză a fenomenului sirenelor – desigur, spre stupoarea marinarilor rămași în viață, dar seduși totuși de sirene.

De aceea, opera lui Kołakowski este de o importanță extremă pentru știința politică, dar și pentru toți intelectualii reali. *Principalele curente* au fost scrise într-o epocă în care socialismul nu părea deloc mort, ci continua să fie un oponent al Occidentului. Dar astăzi ele ne aduc aminte că, deși socialismul a murit, cel puțin în Europa, premisele sale intelectuale sunt mai la modă ca oricând. Și de aceea Kołakowski ține să ne reamintească permanent că trebuie să ne asumăm valorile fundamentale – idealul Binelui și înțelegerea Răului.

¹ Apud Zbigniew Janowski, „Main Currents of Kołakowski”, *Journal of Religion and Public Life*, October 2006, pp. 15–17.

² Leszek Kołakowski, *My Correct Views on Everything*, St. Augustine Press, 2005.

³ Leszek Kołakowski, *Principalele curente ale marxismului*, Ed. Curtea Veche, 2009.

⁴ *Op.cit.*, p. 15.

⁵ *Idem*, p. 70.

⁶ *Idem*, p. 185.

⁷ Karl Marx, Fr. Engels, „Manifestul Partidului Comunist”, *Opere alese*, în două volume, Ed. Politică, 1966.

⁸ Kołakowski, *op. cit.*, p. 180.

⁹ *Idem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Tony Judt, *Reappraisals. Reflection on the Forgotten Twentieth Century*, The Penguin Press, 2008. ■